

Människan och staden

Miljön - allt det som omger oss - utsätts för svåra ingrepp. Befintlig stadsmiljö påverkas - ny miljö skapas. Generalplaner, dispositionsplaner, stadsplaner beskriver framtiden. Inte enbart för arbete och boende, skatt och hyra utan också för stadens förutsättningar till kontakt, gemenskap, umgänge, social struktur, tradition, kulturarv, skala, trängsel, orienterbarhet, skönhet och variation.

Vi lever i en tid av förändring. Människor flyttar från landsbygd till stad. Uppsala hade 1840 5.000 boende, 1930 30.000 och har idag 150.000 boende. I denna hastiga tillväxt söker en mängd frågor svar. Har vi släppt lös en ny samhällskraft, en förändringsström som rubbar förhållandet till de tillgångar som omger oss? Har vi avskurit oss från det gamla sättet att leva, tänka och känna? Hur är människans anpassningsförmåga till det nya samhälle som växer upp omkring henne? Kan hon anpassas eller anpassas samhället efter människan?

Skall planeraren hämta normer från en förgångna tid i denna snabba förändring och utveckling? Vad vet planeraren och politiker om människan i dag och människans villkor i framtiden? Vad vet människan själv? Någonting? Ändå planerar och bygger vi med ansvar inför morgondagen. Dagens diskuterade planer blir först verklighet 1977 - 1980 och är år 2000 endast 20 år gamla. Vi måste ta ansvar för människans livsvillkor långt bortom år 2000, hennes livsvillkor i materiellt och andligt avseende. Vad vet vi om detta och vem vet?

Osäkerheten om förutsättningar för nuvarande och kommande livsvillkor tycks stor. Det nya skrämmer. Det är lätt att måla tidigare idyller mot den verklighetsförankrade nutiden. Det är lättare att beskriva det förgångna än ge en bild av framtiden. Ändå är det den bilden vi måste mana fram.

Varför växer staden? Vi vet, att städernas snabba tillväxt var en följd av industrialismen, som gav möjligheter till val av arbete. Växande städer gav också större förutsättningar än tidigare till undervisning, vård, handel, administration; gav förutsättningar till bekvämligheter som värme, vatten, avlopp, renhållning osv. Standardhöjningen.

Men det medförde att självhushållet försvann liksom storfamiljen och bygemenskapen. Ord som nu används i andra sammanhang; kanske ett självbedrägeri i förändringens värld.

Det var dock inte många årtionden sedan den gemenskapen fanns, då människor var hänvisade till att med sina händer själva så och skörda, bygga och tillverka, själva sörja för bränsle, ljus och vatten, själva uppfostra, lära och vårda. Allt detta som skapade vår kultur. Till undantagen hörde experten, akademikern eller hantverkaren, de professionella kulturutövarna och de bodde oftast i staden. I städerna bodde 10% av befolkningen. Nu är snart detta omvänt: 90% av invånarna är experter och bor i städer. Det traditionella kulturmönstret är skingrat.

Det traditionella kulturmönstret byggde på självförsörjande grupper och individens frihetsideal. Kulturen uttrycktes i byggnader, utsmyckningar, bildkonst, musik, folkdans, berättarkonst, smiden, kläder, vävnader m.m. Alla människor kunde deltaga i detta skapande. I det sammanhanget fanns för kulturen förmedling, plats och tid. I bästa fall bevarar vi nu denna kultur som kulturminnen.

Staden ger helt andra kulturförutsättningar. Där är vi nu långt ifrån den ursprungliga lantliga miljön. Det skapas just nu produktionsanpassad boende-, arbets- och fritidsmiljö. I den växande staden får så människan en omgivning med stelnad teknisk livsform dikterad av andra än henne själv. Där blir människan självklart omgiven av regler, lagar, föreskrifter och förordningar - ett komplex av befogenheter, där maktmedlen överflyttas från den privata till den allmänna sektorn. Där den politiska viljan - kollektivet - helt styr såväl gruppens gemenskap som individens självständighet.

Vad vet vi om människan och människans beteende i denna nya miljö? Vem driver förändringen? Den politiskt styrda förändringsmotorn anses vara teknologin matad genom ökad kunskap hos människan. En kunskap som hos människan omsätts till idé och från idé blir verklighet i allt snabbare takt medelst maskiner, styrda av datorer.

Har vi inte i denna teknologins ålder tappat bort människans livsvillkor: kulturen? Bör inte kulturens idéer omsättas till verklighet av människan för människor, men nu i stad? Är det inte den försummelsen som ger stadens sociala problem och människans isolering, ensamhet i storstaden? Vi är nu inne i superindustrialismens tid - de stora enheterna som endast tycks ge förutsättningar för liv och arbete åt vissa tätorter. Superindustrialismen genomförs nu genom strukturrationaliseringar inom industrin men även genom koncentrerandet av samhällets tjänster, vård, undervisning, administration, handelskoncentration; koncentration av vägar, järnvägar, flygplatser, hamnar, kraftanläggningar osv. Konjunktürkänsligheten anses endast kunna hävas där valförutsättningar till arbete finns. Där detta finns, finns människans utkomstmöjligheter. Dit söker sig människor. Där växer staden, men ger miljöproblem som följd. Där denna växtkraft *inte* finns, söker man den och säger: ge oss arbetstillfällen, vi tar växandets problem, miljöförändringen; dualismen är ett faktum.

Vi måste planera för att lösa dessa problem, för att skapa ett handlingsprogram för byggandet av det nya samhället. Det måste formas för människor med ökad kunskap och vidgade idéer. Det bör ske genom att beskriva och analysera förutsättningarna, diskutera medlen och föreslå lösningar. Det blir ett allt mer invecklat planmönster, där en mängd trådar finns spända och nya ständigt tillkommer. Trådarna är invävda i varandra och - som alla som arbetat med planering vet - påverkar rubbningen av en tråd alla andra så att total skevhet lätt uppstår.

Därför ger beslut i enskilda planfrågor ekon i helhetsbilden. Därför behövs beskrivning av orsak och verkan.

Planering blir att välja och när man väljer måste man avstå. Detta beskrivs alltför sällan i samhällsdebatten. Istället används populära slagord i detaljfrågor utan redovisning av konsekvenser. Planeraren blir ofta karikerad av den popularitetsjagande politikern eller massmediagynnade antityckaren.

Det destruktiva dominerar just nu diskussionen. Det är populärt och lättfattligt att just nu tala om markboende. Men det är inte bekvämt att samtidigt tala om att kostnaderna för egnahemsområdet är 38% större än för flerfamiljshusområdet. Man förtiger att det går åt tre gånger så mycket mark, tre gånger så långa vägar, tre gånger så långa ledningar, tre gånger så stora avstånd till gemensamhetsanläggningar. Att det samhället blir beroende av bilen. Att hälften av invånarna även i det fullständiga bilsamhället inte kan, vill eller får köra bil. Att det samhällsbyggandet direkt skapar förutsättningar för att dagens 34.000 bilar i Uppsala blir 177.000 efter år 1990.

Det är inte bekvämt att i det sammanhanget tala om att stadskärnan och innerstaden inte kan svälja detta bilantal och att vi inte ekonomiskt och miljömässigt kan genomföra konsekvenserna av markboendet, nämligen bilstaden. Amerika kan uppvisa mängder av exempel på dessa utbredda villastäder med de långa avstånden; något som man nu med alla medel försöker komma ifrån.

Visst är det planerarnas och de ansvariga politikernas skyldighet att beskriva dessa konsekvenser till alla delar, men populärt är det sannerligen inte. Det är här som informationen förvandlar lögn till sanning och sanning till lögn genom nyttjandet av nya slagord, som ges en avskräckande klang: höghus, Skärholmen, Tensta, parkeringshus osv. Olust sprids genom falska slagord. Varför? Behöver politisk strid om bostadsbyggnadsprogram bygga på falsk upplysning om människors framtidsmiljö? Behöver vi inte först kunskap?

För vilka människor ska vi bygga bostäder? Hur grupperar dessa människor sig i hushåll? Hur stor är förändringen i hushållsfördel-

ningen med en stadsdels ålder? Hur ofta byter människor bostad? Hur mycket vill människorna betala för sitt boende? Hur långt från arbetsplatsen vill man bo? Är bostaden endast en viloplats? Hör till boendet gemensamma aktiviteter? Skall inte kulturförutsättningar finnas vid boendet? Krävs vid boendet tjänster av kommersiellt och icke kommersiellt slag? Hur kopplas fritiden till boendet? Bör inte bostaden vara en yta som människan själv delar in i rum?

På så sätt kan man räkna upp en lång följd av frågor som egentligen alla måste besvaras innan vi tvärsäkert kan uttala oss om hur och var bostäder skall förläggas och planeras. Vi vet att 48% av hushållen i Uppsala är enpersonshushåll och nära 70% är en- och tvåpersonershushåll. Det är således endast var tredje bostad som inhyser tre människor eller flera. Det nya i dessa siffror är att det stora flertalet utgöres av unga människor. Hushållsprängningen sker allt tidigare. Vare sig det är unga hushåll eller pensionärs-hushåll, vet vi hur dessa önskar bo? Har vi råd att förlägga hela denna kategori till s. k. marknära bostäder? Kan det vara bättre att bygga gemensamma lokaler för dessa ofta ensamma människor i höga hus som utformas som bostadshotell? Men detta nödvändiggör viss koncentration.

Hur åldersförändras en tätort? Hittills har vi givit förtur till de unga barnfamiljerna. Människor i samma ålder - barn och vuxna - har fått befolka en nybyggd stadsdel så gott som samtidigt. Det ger tre år efter det att en stadsdel är färdigbyggd dubbelt så många barn i sandlådeåldern som 8 år senare. Och barnen har fått lära sig trängas vid stadsdelens sandlådor, daghem och lekskolor för att på en gång överbefolka högstadieskolan och så plötsligt 20 - 25 år efter stadsdelens färdigställande sker hushållsprängningen. Barnen flyttar ifrån. Stadsdelen blir lugn. Lugn men sliten. Nu letar man efter plats för ett åldringscentrum i den fullbyggda stadsdelen och med bussar transporteras så barn till områdets skolor från nya kategoribygga stadsdelar.

Bör inte en stadsdel från början vara åldersintegrerad? Var kommer människorna i framtiden att önska sig boendet? Kommer fritidsboendet att öka? Kommer boendet i staden att vara endast ett arbetsboende med nära till tjänster och arbetsplats med nära till kollektiv trafik, till centrum och stadens aktiviteter? Kommer superindustrialismen att medföra förlängd fritid och nödvändiggöra ett nytt livssätt genom förflyttning mellan bostäder för fritid och arbete? Ger det en frigörelse från det förgångnas förträngning? Eller kommer bostaden även i framtiden att vara ankaret i tillvaron? Vi vet dock att boendetiden på en plats blir allt mindre. En undersökning av de 70 större städerna i USA visar att den genomsnittliga boendetiden på en plats är mindre än 4 år. Se där åter en stor förändring från vårt boende som jordbruksarbetande lantboende. Boendet är ej stationärt. Möjligheten att välja boendet till form, typ, kostnad, servicegrad framstår allt tydligare. Det borde vara själv-

klart att i stadsdelar finns både låga och höga hus. Det enformigt låga kan vara lika trist som det enformigt höga.

Men det gäller också möjligheten att välja läget av bostaden. Hur många människor vill färdas längre än nödvändigt till sin arbetsplats? Vi vet att arbetsplatserna i Uppsala grupperas omkring stads-kärnan och innerstaden. Där växer också upp 70-talets nya arbetsplatser. Det är mindre än 5 km till dessa arbetsplatser från såväl Gottsunda som Sävja, där Sävja redan från början har en bra vägkontakt rakt in i det stora södra arbetsområdet. Är det då så självklart, att man för dessa människor skall bygga bostäder 20 km bort från detta område, exempelvis i Knivsta eller Störvreta?

En helt annan sak är att alla människor som vill bygga egna hem borde få möjligheter att välja bostadsort. Den lilla kransorten som kan garanteras att inte bli förväxt kan för många vara så attraktiv att det långa avståndet till arbetsplatsen accepteras så länge som förutsättning för kommunikation finns. Men innebär inte detta åtminstone två bilar per hushåll? Eller kan vi i en storkommun verkligen lösa den utbredda stadens kommunikationsproblem med kollektiv trafik rättvist fördelad till alla dessa små orter?

Önskar människorna vid boendet samhällets tjänster som exempelvis kollektiv trafik, bra vägkontakter med arbetsområden och stads-kärna, värme, vatten och avlopp, parker, idrottsanläggningar, undervisningslokaler för alla skolstadier, lekskolor, äldreomsorg, öppen sjukvård och kulturaktiviteter? Önskar människorna intill boendet ha närhet till handel och hantverk, så krävs självklart befolkningsunderlag att fördela dessa kostnader. Eller är människorna beredda att betala ännu högre hyror och skatter än nu? Vill människorna ha ett integrerat boende, dvs i stadsdelarna blanda olika grupper av människor? Kan man få en integrerad befolkning i ett villaområde?

Det borde väl ändå vara naturligt att de hushåll, exempelvis barnfamiljerna, som önskar bo i markbostäder får göra det oberoende av social struktur. Det åstadkoms säkert inte genom att i ett villaområde blanda in storhus. Kanske är de i Sävjaområdet föreslagna minihusen en lösning. Det är byggnader med en mycket begränsad lägenhetsyta, i vilka endast är inrett ett badrum. Den övriga ytan kan sedan av innehavaren uppdelas på en serie olika sätt och inredas och tillbyggas efter råd och lägenhet.

Varför föreslår generalplanen att kommunens huvudsakliga utbyggnadsriktning är söderut? Det främsta skälet är att utefter vägar-na mot Stockholm finns en stor mängd arbetsplatser, som även i framtiden bör vara tillgängliga för uppsalabor. Redan i dag arbetar över 2.000 personer i Stockholm. I norr avskärmar flygets bullermatta mot ytterligare utväxt och längre avstånd än idag till de om-givande naturmarkerna öster och väster om staden bör man inte ha. Men kanske ändå närheten till arbetsområden i det regionala

bandet mot Stockholm är det väsentliga för bostadsområdenas placering.

Hur stora och vilka är nu arbetsområdena och vad kommer man att sysselsättas med? Vi vet att antalet sysselsatta inom de s.k. manschettyrkena är större än antalet kroppsarbetare. 10.000 års jordbruksekonomi har i stora delar av världen genom ett sekels industrialism förbytt till serviceekonomi. Det tunga kroppsarbetet är på väg att försvinna. Är vi medvetna om detta när det nu ropas på mera industrier i kommun efter kommun och det ena lilafärgade området efter det andra markeras på våra kartor för att bereda plats för tänkta industrier i superindustrialismens tidsålder. I generalplanen finns markbehov utlagt för 44.000 anställda. Idag har vi 7.000 inom industrin. Jag såg härom dagen att i Knivsta var markrat ytterligare stora arbetsområden, uppskattningsvis för ytterligare 10.000 anställda. Vad drömmer man om? Blir det flera industrier för att man gör dessa markeringar?

Hur kommer framtidens arbetsplatser att se ut? Måste de inte helt skilja sig från gårdagens hopgyttade områden med industribyggnader? Vilka kommer att arbeta där?

Den yrkesutbildade allt mer expertbetonade arbetskraften kommer genom forskning att omsätta kunskaper till idéer, överföra idéerna till verkligheten genom att mata maskiner med datorers hjälp och skapa system att övervaka maskiner, kontrollera, lagra och distribuera. Försäljningsområdena måste sträckas vida utanför våra gränser. Det krävs funktionella byggnader, komplicerade maskiner och service.

Det krävs också människor med mer kunskap än kropps krafter och kanske de är morgondagens arbetare. Är det inte till dessa jobb dagens ungdomar utbildas? Dessa arbetsområden formas i flera länder som "industrial parks" med kooperativa enheter för administration, lagerhållning, försäljning, restauranger, personalbyggnader m.m. Den framställda varans varaktighet tycks i den vidgade konkurrensen bli allt kortare. Den skall genom kunnande och idéer snabbt kunna ersättas utan friställande av arbetskraft; endast maskiner skall behöva bytas. Kanske kan människans trygghet till arbete på detta sätt garanteras? Och jag vill påstå att detta kan påverkas genom medveten planering. Måste inte också miljökraven i och kring arbetsplatserna bli större än de hittills varit?

Det största antalet arbetsplatser är ändå inom serviceyrkena. Våra städers största hus är byggnader för vård, administration och undervisning, trots växande banker, försäkringsbolag och affärscentra. Dessa har redan blivit låsta till befintliga centrumbelägna platser genom 50- och 60-talens stora investeringar. Politiskt dagsländetänkande har kullkastat planer på att vidga institutionsområden utanför stadskärnan, där nu trängseln istället ökar bland dessa arbetsplatsanhopningar. Hur länge skall människan bland

dessa vänta på en aldrig så liten byggnad för kulturens arbetare: bildkonsten, musiken, teatern, boken, för att möjliggöra förmedling av kulturen till människor i denna superindustrialismens tidsålder. Kan vi vänta?